

Key words: sanction, criminal offense in the sphere of economy, humanization of criminal liability, purpose of punishment, formalization of sentencing framework, judicial discretion.

Книш В.В.

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ ТА ГЕТЬМАНЩИНИ

УДК 340.132.8; 342.086

Постановка проблеми. Важливе значення для підвищення ефективності функціонування суб'єктів владних відносин має конституційно-правова (конституційна) відповідальність.

В науковій літературі конституційно-правова (конституційна) відповідальність в основному визначається як особливий вид соціальної відповідальності, що має складний політико-правовий характер і настає за конституційне правопорушення (делікт). Тобто зміст даного виду юридичної відповідальності зводиться в основному лише до конституційно-правових санкцій, тобто до ретроспективної (негативної) відповідальності. Разом з тим, при визначенні конституційно-правової відповідальності поза увагою залишено перспективну (позитивну) відповідальність, яка впливає з належної реалізації суб'єктами свого правового статусу.

Враховуючи вищенаведене, вважаємо, що розробка та подальше удосконалення конституційно-правової відповідальності суб'єктів владних відносин має розпочинатись, у першу чергу з визначення їх правового статусу цих суб'єктів. У даному аспекті можна вести мову про те, що дії суб'єктів владних відносин в межах визначеного правового статусу охоплюються поняттям «перспективна (позитивна) відповідальність», а вихід за його межі, що проявляється у вчиненні конституційно-правових деліктів, – поняттям «ретроспективна (негативна) відповідальність».

Важливе значення у цій сфері має історичний досвід правового регулювання особливо у період становлення демократичних засад періоду Козацької доби та Гетьманщини.

Стан дослідження. Питання юридичної відповідальності на загальнотеоретичному рівні досліджували С. Алексєєв, А. Бобильов, О. Вітченко, В. Гойман, В. Горшенєв, Ю. Гревцов, Л. Завадська, О. Зайчук, В. Казимирчук, В. Кудрявцев, Ю. Кривицький, С. Лисенков, О. Малько, О. Мельник, Н. Оніщенко, А. Поляков, П. Рабінювич, Ю. Решетов, В. Сирих, О. Скакун, Т. Тарахонич, Ю. Шемшученко, Л. Явич.

На рівні конституційного права питанням конституційно-правової відповідальності присвячені наукові дослідження, які здійснили К. Басін, В. Кафарський, І. Кресіна, О. Майданик, В. Погорілко, В. Полевий, В. Федоренко, А. Червяцова, В. Шаповал та інші науковці.

В цілому, у юридичній науці існують різноманітні наукові напрями в питаннях визначення конституційно-правової відповідальності. Такі наукові підходи можна об'єднати в чотири групи, зокрема:

1) науковий напрям, який базується на обґрунтуванні вузького розуміння конституційно-правової відповідальності, яке базується на визнанні лише ретроспективної (негативної) конституційно-правової відповідальності;

2) науковий напрям, за яким обґрунтовується широке розуміння конституційно-правової відповідальності, що передбачає поєднання ретроспективної (негативної) та перспективної (позитивної) відповідальності;

3) науковий напрям, який розмежує ретроспективну (негативну) та перспективну (позитивну) відповідальність;

4) науковий напрям, який обґрунтовує як поєднання ретроспективної (негативної) та перспективної (позитивної) відповідальності, так і існування лише ретроспективної (негативної) відповідальності [1, с. 134-135; 2, с. 13; 3, с. 170-171].

Невирішені частини проблеми. Разом з тим, у контексті останніх тенденцій українського державотворення та правотворення, а також з урахуванням потреби у історико-правовому (а не суто теоретичному, галузевому чи інституціональному) вивченні потреб трансформації юридичної відповідальності в Україні та окремих її різновидів конституційно-правова відповідальність

потребує окремого наукового дослідження саме з історико-правових позицій, включаючи становлення та розвиток у період Козацької доби та Гетьманщини.

Постановка завдання. З урахуванням усього зазначеного, метою зазначеної наукової статті є висвітлення особливостей конституційно-правової відповідальності суб'єктів державно-владних та державно-політичних відносин за законодавством Козацької доби та Гетьманщини, а особливо – на підґрунті Конституції Пилипа Орлика.

Виклад основного матеріалу дослідження. У період Козацької держави та Гетьманщини найвищим проявом національної правової думки та українського конституціоналізму, юридичним оформленням інституту конституційно-правової відповідальності у рамках Української гетьманської держави стало ухвалення у Бендерах (Молдова) 5 квітня 1710 року при обранні Пилипа Орлика першої української Конституції. Офіційно вона називалася «Пакти й Конституції законів та вольностей Війська Запорізького» і складалася з преамбули і 16 параграфів. Це договір між гетьманом і запорізьким військом про державний устрій в Україні після визволення її від московського панування. Як зазначав П. П. Захарченко, зазначена Конституція була діючим правовим джерелом на Правобережжі до 1714 року [4, с. 105-106].

Норми Конституції П. Орлика у своєрідній формі передбачали поділ на гілки влади та розподіл відповідальності між ними.

Законодавча влада надавалась Генеральній раді. До її складу входили генеральні старшини, полковники і генеральні радники. Генеральна рада мала організовувати свою роботу в три сесії, які повинні кожного року проводитися у гетьманській резиденції: перша – на Різдво Христове, друга – на Великдень і третя – на свято Покрови. На сесії повинні прибути не лише полковники зі своєю старшиною і сотниками, не лише генеральні радники з усіх полків, але також послы від Війська Запорозького Низового. Відповідальність за скликання Генеральної ради покладалась на гетьмана [5; 6, с. 65; 7, с. 54 – 55; 8, с. 25 – 26].

Це означало покладення позитивної конституційно-правової відповідальності на Генеральну раду за системність роботи та вирішення питань загальнодержавного значення.

Однак у так званій «міжсесійний період» могли виникати проблемні питання, які потребували оперативного вирішення. У такому випадку термінові справи, а також зовнішньополітичні питання вирішувались гетьманом спільно з генеральною старшиною.

З цього приводу слід зазначити, що генеральна старшина, яка також брала участь у роботі Генеральної ради, у «міжсесійний період» виконувала функцію своєрідної «президії Генеральної ради», беручи на себе позитивну відповідальність представляти перед гетьманом і державою Генеральну раду у період між засіданнями. Крім того, генеральна старшина також виконувала функцію дорадчого органу при гетьмані. Про їх статус як радників свідчать наступні положення Конституції П. Орлика: «Чільними радниками у нашій Вітчизні мають бути генеральні старшини з огляду на важливість їхніх посад а також через те, що вони постійно перебувають при боці гетьмана; після них у звичлому порядку ті ж права народних радників нехай мають городові полковники; крім того, з кожного полку необхідно вибрати зі згоди гетьмана до Генеральної ради як генеральних радників по одному визначному висуленцю із людей розважливих і заслужених. З тими генеральними старшинами, полковниками і генеральними радниками повинен теперішній ясновельможний гетьман, а також його наступники радитися про безпеку Вітчизни, про спільне благо і про всі громадські справи і не має права нічого вирішувати, розпочинати і здійснювати своєю волею без попереднього розгляду і схвалення ними» [5; 6, с. 65; 7, с. 54 – 55; 8, с. 25 – 26].

Верховна виконавча влада покладалась на гетьмана, який був виборним. По суті він ніс позитивну конституційно-правову відповідальність за виконання в державі рішень Генеральної ради та за зміст власних універсалів.

Варто також зазначити, що позитивна відповідальність Генеральної ради, генеральної старшини та гетьмана підсилювалась конституційним обов'язком проводити між собою наради

та консультації при вирішенні державних справ. Про це свідчать наступні конституційні положення: «А щоб постало щире обопільне довір'я поміж гетьманом і генеральною старшиною, полковниками і генеральними радниками, необхідне для проведення таємних і публічних нарад, то кожен з них повинен, перш ніж приступити до виконання обов'язків своєї посади, особисто присягнути на вірність Вітчизні, на щирю відданість гетьманові, а також на сумлінне виконання обов'язків своєї посади схваленою публічно присягою відповідної форми» [5; 6, с. 65; 7, с. 54 – 55; 8, с. 25 – 26].

Верховна судова влада надавалась Генеральному суду, який ніс відповідальність за розгляд та вирішення справ, пов'язаних з вищими посадовими особами держави.

Крім позитивної (перспективної) відповідальності, у нормах Конституції передбачалась і негативна конституційно-правова відповідальність, у першу чергу, стосовно гетьмана. Зокрема, «Якщо ж у діях ясновельможного гетьмана буде спостережено щось незгідного справедливості, хибного щодо військових прав і вольностей чи зловорожого Вітчизні, то генеральні старшини, полковники і генеральні радники владні використати свободу голосу, щоб особисто або ж – якщо того вимагатиме крайня і невідклична потреба – публічно на нараді висловити докір його ясновельможності і рішуче стримати від зневаги отчистих прав і вольностей, не завдаючи при тому ані найменшої образи високій гетьманській честі. На ті докори ясновельможний гетьман не повинен ані ображатися, ані не має права за них мстити, – навпаки, повинен постаратися виправити переступи» [5; 6, с. 65; 7, с. 54 – 55; 8, с. 25 – 26].

Негативна конституційно-правова відповідальність встановлювалась і відносно інших посадових осіб генерального, полкового та сотенного рівнів управління. З цього приводу у Конституції П. Орлика зазначалось: «Якщо б провинився хто з генеральних старшин, полковників, генеральних радників, значних товаришів чи інших урядовців, а надто з рядових козаків, – чи то образивши проти звичаю гетьманську честь якимось зухвальством, чи виявившись винним у якомусь інакшому переступі, – то ясновель-

можний гетьман не повинен карати того винуватця за такі провини засобами своєї влади чи особисто призначати йому кару. Така справа має бути передана на розгляд Генерального суду. І хоч би яке неприхильне, а проте безсторонне рішення він ухвалив, – такому повинен кожен правопорушник підкоритися» [5; 6, с. 65; 7, с. 54 – 55; 8, с. 25 – 26].

Висновки. Таким чином, акти Козацької доби та Гетьманщини, а особливо – Конституція Пилипа Орлика 1710 року не лише визначала основи політичного та соціально-економічного ладу України, апарат державної влади на засадах поділу гілок влади на законодавчу, виконавчу і судову, а й передбачала конституційно-правову відповідальність як засіб забезпечення взаємодії між гілками влади та засіб їх ефективного функціонування. Ця конституційно-правова відповідальність існувала як у формі позитивної відповідальності, що проявлялось у чіткому визначенні повноважень органів влади та встановленні способів і форм взаємодії між ними, так і формі негативної відповідальності, яка передбачала можливість застосування санкцій до посадових осіб усіх рівнів.

1. Книш В. В. *Теоретико-правові підходи до удосконалення інституту конституційно-правової відповідальності в Україні: монографія [текст]*. Івано-Франківськ, 2018. 396 с.
2. Книш В. В. *Теоретико-правове дослідження інституту конституційно-правової відповідальності в Україні: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук: спеціальність 12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» (081 «Право»)*. Івано-Франківськ, 2018. 40 с.
3. Книш В. В. *Теоретико-правове дослідження інституту конституційно-правової відповідальності в Україні: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук: спеціальність 12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» (081 «Право»)*. Івано-Франківськ, 2018. 431 с.
4. Захарченко П. П. *Історія держави та права України: Навч. посіб. для дист. навч.* К.: Університет «Україна», 2005. 208 с.
5. *Правовий уклад та Конституції відносно прав і вольностей Війська Запорозького, укладені між ясновельможним паном Пилипом Орли-*

ком, новообраним гетьманом Війська Запорозького, і генеральною старшиною, полковниками, а рівно ж і самим Військом Запорозьким, схвалені обома сторонами і скріплені найяснішим гетьманом на вільних виборах урочистою присягою року Божого 1710 квітня п'ятого дня у Бендерах. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=02УНОВСС42>.

6. Книш В. В. Національна свідомість в українському конституціоналізмі як передумова формування позитивної конституційно-правової відповідальності суб'єктів конституційних правовідносин // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Івано-Франківськ: Юридичний ін-т Прикарпатського нац. ун-ту ім. В. Стефаника. 2012 Випуск XXVII. С. 65 – 72.
7. Книш В. В. Втілення в історичних конституціях України основних засад національної свідомості, правосвідомості та конституційної правосвідомості як передумова формування позитивної конституційно-правової відповідальності суб'єктів державно-політичних відносин // Перспективи та пріоритети розвитку юридичної науки: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 14 – 15 жовтня 2010 року. Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2010. Ч. 1. С. 54 – 55.
8. Книш В. В. Розмежування конституційно-правової відповідальності між гілками влади за Конституцією Пилипа Орлика // Правові проблеми в Україні: проблеми реалізації: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 16-17 лютого 2011 року. Київ: у 4-х томах. К.: Центр правових наукових досліджень, 2011. Т. 1. С. 25 – 26.

Книш В. В. Становлення та розвиток конституційно-правової відповідальності в Україні в період Козацької доби та Гетьманщини

Дана наукова стаття присвячена проблемам становлення та розвитку інституту конституційно-правової відповідальності у період Козацької доби та Гетьманщини. Окрема роль тут належить юридичному закріпленню даного інституту у положеннях Конституції Пилипа Орлика.

В цілому, у юридичній науці існують різноманітні наукові напрями в питаннях визначення конституційно-правової відповідальності. Такі наукові підходи можна об'єднати в чотири групи, зокрема: 1) науковий напрям, який базується на обґрунтуванні вузького розуміння конституційно-правової відповідальності, яке базується на визнанні лише ретроспективної (негативної) конституційно-правової відповідальності; 2) науковий напрям, за яким обґрунтовується широке розуміння конституційно-правової відповідальності, що передбачає поєднання ретроспективної (негативної) та перспективної (позитивної) відповідальності; 3) науковий напрям, який розмежує ретроспективну (негативну) та перспективну (позитивну) відповідальність; 4) науковий напрям, який обґрунтовує як

поєднання ретроспективної (негативної) та перспективної (позитивної) відповідальності, так і існування лише ретроспективної (негативної) відповідальності.

Разом з тим, у контексті останніх тенденцій українського державотворення та правотворення, а також з урахуванням потреби у історико-правовому (а не суто теоретичному, галузевому чи інституціональному) вивченні потреб трансформації юридичної відповідальності в Україні та окремих її різновидів конституційно-правова відповідальність потребує окремого наукового дослідження саме з історико-правових позицій, включаючи становлення та розвиток у період Козацької доби та Гетьманщини.

На думку автора, акти Козацької доби та Гетьманщини, а особливо – Конституція Пилипа Орлика 1710 року не лише визначала основи політичного та соціально-економічного ладу України, апарат державної влади на засадах поділу гілок влади на законодавчу, виконавчу і судову, а й передбачала конституційно-правову відповідальність як засіб забезпечення взаємодії між гілками влади та засіб їх ефективного функціонування. Ця конституційно-правова відповідальність існувала як у формі позитивної відповідальності, що проявлялось у чіткому визначенні повноважень органів влади та встановленні способів і форм взаємодії між ними, так і формі негативної відповідальності, яка передбачала можливість застосування санкцій до посадових осіб усіх рівнів.

Ключові слова: Козацька держава, Гетьманщина, правова система козацької доби, Конституція Пилипа Орлика, відповідальність, соціальна відповідальність, соціально-правова відповідальність, юридична відповідальність, конституційно-правова відповідальність, конституційно-правова відповідальність державних органів.

Knysz V. V. Formation and development of constitutional and legal responsibility in Ukraine during the Cossack republic and the Hetman state

This scientific article is devoted to the problems of formation and development of the institute of constitutional and legal responsibility in the period of the Cossack republic and the Hetman state. A special role here belongs to the legal enshrinement of this institution in the provisions of the Constitution of Philip Orlyk.

In general, in legal science there are various scientific directions in the definition of constitutional liability. Such scientific approaches can be combined into four groups, in particular:

- 1) scientific direction, which is based on the substantiation of a narrow understanding of constitutional and legal responsibility, which is based on the recognition of only retrospective (negative) constitutional and legal responsibility;
- 2) scientific direction, which substantiates a broad understanding of constitutional and legal responsibility, which involves a combination of retrospective (negative) and long-term (positive) responsibility;
- 3) scientific direction, which distinguishes between retrospective (negative) and long-term (positive) responsibility;

4) scientific direction, which substantiates both the combination of retrospective (negative) and perspective (positive) responsibility, and the existence of only retrospective (negative) responsibility.

At the same time, in the context of the latest trends in Ukrainian state-building and law-making, as well as taking into account the need for historical and legal (rather than purely theoretical, sectoral or institutional) study of the needs of transformation of legal responsibility in Ukraine and its individual types, constitutional and legal responsibility needs separate scientific research from a historical and legal point of view, including the formation and development during the Cossack republic and the Hetman state.

According to the author, the acts of the Cossack republic and the Hetman state, and especially the Constitution of Pylyp Orlyk of 1710 not only determined the foundations of the political and socio-economic system of Ukraine, the apparatus of state power on the basis of division of power into legislative, executive and judicial, but also provided constitutional legal responsibility as a means of ensuring interaction between branches of government and a means of their effective functioning.

This constitutional and legal responsibility existed both in the form of positive responsibility, which manifested itself in a clear definition of the powers of authorities and the establishment of ways and forms of interaction between them, and in the form of negative responsibility, which provided for sanctions against officials at all levels.

Keywords: Cossack republic, Hetman state, legal system of the Cossack republic, Constitution of Pylyp Orlyk, responsibility, social responsibility, social and legal responsibility, legal responsibility, constitutional and legal responsibility, constitutional and legal responsibility of state bodies.

Башурин Н.Я.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ «НАУКОВО-ТЕХНІЧНА ІНФОРМАЦІЯ» ТА «ІНФОРМАЦІЙНИЙ РЕСУРС»

УДК 347.15/.17:614.256

Постановка проблеми. В сучасних умовах науково-технічна інформація є цікавим і затребуваним об'єктом цивільних правовідносин. Цей вид інформації становить основу розвитку в абсолютно різних сферах життя суспільства, а тому вважається об'єктом зацікавлення інвесторів, має високу цінність (матеріальну і нематеріальну).